

THE UNIVERSITY *of* EDINBURGH

Edinburgh Research Explorer

Pronominale clisis in het Middelnederlands en de verhouding tussen syntaxis en fonologie

Citation for published version:

Ackema, P 2003, 'Pronominale clisis in het Middelnederlands en de verhouding tussen syntaxis en fonologie'. *in* E Ruijsendaal, G Rutten & F Vonk (eds), *Bon jours Neef, ghoeden dagh Cozyn*. Nodus, 97-104.

Link:

[Link to publication record in Edinburgh Research Explorer](#)

Document Version:

Preprint (usually an early version)

Published In:

Bon jours Neef, ghoeden dagh Cozyn

General rights

Copyright for the publications made accessible via the Edinburgh Research Explorer is retained by the author(s) and / or other copyright owners and it is a condition of accessing these publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

The University of Edinburgh has made every reasonable effort to ensure that Edinburgh Research Explorer content complies with UK legislation. If you believe that the public display of this file breaches copyright please contact openaccess@ed.ac.uk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Pronominale clisis in het Middelnederlands en de verhouding tussen syntaxis en fonologie*
Peter Ackema

1. Clisis in het Middelnederlands

Het Middelnederlands kent, naast volle pronomina, ook clitica, zwakke vormen van pronomina die niet zelfstandig voor kunnen komen maar uitsluitend aangehecht aan een ander woord.¹ Wat deze morfologisch-fonologische eigenschap betreft lijken de clitica enigszins op affixen. Daarnaast hebben ze ook een bijzondere syntactische eigenschap. Ze komen slechts op één bepaalde positie in de zin voor, namelijk aangehecht aan het element dat in de tweede positie van de zin staat (zie Weerman 1989). Dat kan een voor-pv in hoofdzinnen zijn (*pv* staat voor ‘persoonsvorm’), zoals uit de voorbeelden in (1) blijkt, of een voegwoord in bijzinnen, zoals de voorbeelden in (2) laten zien.² In (1a) en (2a) is *-ne/-en* de clitische vorm van het mannelijk pronomina, in (1b) en (2b) is *-se* de clitische vorm van het vrouwelijk pronomina. Merk op dat deze vormen niet simpelweg fonologisch gereduceerde vormen van de volle pronomina zijn: zo is er geen plausible fonologische reductieregel die het vrouwelijk objectscletic *-se* van de volle vorm *haer* zou kunnen afleiden. De clitica hebben hun eigen speciale vorm.

- (1) a. Nu moetene onse vrouwe bewaren (*Roman van Walewein* 383)
b. Soe troestse de hope vander goetheit Gods (*Hadewych*; uit Allard 1937:150)
- (2) a. datten God niet en spaert (*Hadewych*; uit Allard 1937:163)
b. dat *se* Onse Vrouwe brochte (*Brabantsche yeesten* 5029)

De positie waarin vooropgeplaatste pv’s en voegwoorden in het Nederlands staan wordt meestal aangeduid als de C-positie (naar het Engelse Complementizer), een gebruik dat ik hierna zal volgen. Middelnederlandse clitica hechten zich dus aan het element in C. In andere posities in de zin waar pronomina kunnen staan worden de clitische vormen niet aangetroffen. Deze voorliefde voor de tweede positie in de zin is een wijdverbreid verschijnsel bij clitische vormen in de talen van de wereld, waarbij er wel variatie lijkt te zijn in welke elementen mogelijk zijn als element waaraan de clitica hechten (vgl. Halpern 1995).

2. Middelnederlandse clitatie als een syntactisch proces

Over de speciale syntaxis van de Middelnederlandse clitica is nog niet zo heel veel gezegd. Een van de meer uitgewerkte analyses van het verschijnsel staat in een inleiding in de Middelnederlandse grammatica, Van Gestel et al. 1992.

Van Gestel et al. nemen aan dat het Middelnederlands een syntactische regel Clitatie kent die bestaat uit zogenaamde incorporatie van pronomina in C. Incorporatie is een syntactische verplaatsingsregel die hoofden laat samensmelten (vgl. Baker 1988). Het is aannemelijk dat pronominale clitica niet de status van een volledige nominale woordgroep

* Deze bijdrage is gebaseerd op gezamenlijk werk met Ad Neeleman (zie Ackema & Neeleman te verschijnen a, b).

¹ ‘Het Middelnederlands’ bestaat niet, zoals een bekend adagium luidt. Voor wat betreft de syntaxis van clitica lijken de betreffende dialecten in de betreffende periode echter niet te verschillen, en we kunnen ze op dit punt dan ook met een gerust hart samennemen onder de noemer ‘Middelnederlands’..

² In de bijzinnen in (2) staat het voegwoord natuurlijk vooraan, maar er is in de structuur nog plaats voor één zinsdeel voor het voegwoord(een positie waar vraagwoorden kunnen staan). Vandaar dat wordt gezegd dat het voegwoord, net als een voor-pv in een hoofdzin, de tweede positie in de structuur van de zin inneemt.

hebben, maar slechts nominaal hoofd zijn.³ Als hoofd zonder woordgroepstatus kunnen ze geïncorporeerd worden in het hoofd dat in C staat (vooropgeplaatste pv of voegwoord). Deze regel zou, aldus Van Gestel et al., in het modern Nederlands gewijzigd zijn. De details van deze wijziging doen hier niet terzake, wel dat clitisatie als incorporatie-in-C verloren zou zijn gegaan.

Deze analyse is echter niet zonder problemen. Naast het bestaan van de speciale clitische vormen is er nog een verschil tussen het Middelnederlands en het modern Nederlands wat betreft de syntaxis van pronomina. Volle objectspronomina kunnen in het Middelnederlands eveneens direct na C voorkomen, ook als dat betekent dat ze links van het subject verschijnen, zoals in (3). Dit is in het modern Nederlands niet meer mogelijk.⁴

- (3) a. doe so bat *heme* Lanceloet dat hi tot hem daer quame (*Lanceloet en het hert met de witte voet* 258-259)
b. dat *mi* die crancheit sal doen dolen (*Beatrijs* 78)
c. dat *haer* die weerdinne seer verbrande (*Ulenspieghel* 39:9)

Volgens Van Gestel et al. betekent dit dat de volle pronomina in het Middelnederlands in feite ook clitica zijn: ze ondergaan immers het verplaatsingsgedeelte van de syntactische regel van clitisatie. Als dat zo is moet die regel wel optioneel zijn, want volle pronomina kunnen ook in andere posities voorkomen, bijvoorbeeld links van het werkwoord in de VP (4a), rechts van het werkwoord in de VP (4b), of op de eerste positie (4c).

- (4) a. Soe moetti [...] mine mesdaet *mi* vergeven (*Beatrijs* 220-221)
b. Nu gaen wi voeren ende bruwen *hem* (*Vanden vos Reynaerde* 1956)
c. *Haer* en mach gheene cracht wederstaan (*Floris ende Blancefloer* 76)

De aanname dat clitisatie optioneel is is echter ook problematisch, aangezien de ‘echte’ clitica (de speciale zwakke vormen) juist uitsluitend na C voorkomen, niet in posities zoals de pronomina in (4) die innemen.

Volgens Van Gestel et al. is er een fonologische reden voor dit laatste. Als pronomina in hun basispositie blijven staan, zouden ze in een positie staan waar de hoofdklemtoon in de zin valt. Het is een bekend gegeven dat zwakke vormen als clitica geen nadruk verdragen. Vandaar dat zulke zwakke vormen verplicht clitisatie ondergaan en naar C moeten verplaatsen, weg uit de beklemtoonde positie in de zin.

Deze redenering impliceert dat alleen de positie direct na C een positie voor pronomina is die geen klemtoon krijgt. Alle andere posities waar pronomina kunnen staan moeten (hoofd)klemtoon krijgen. Dat lijkt tamelijk onwaarschijnlijk. In het geval er twee pronomina zijn, bijvoorbeeld, kan er maar een in de positie staan waar de hoofdklemtoon valt. Men zou dus verwachten dat in dat geval een clitisch pronomina niet direct na C hoeft te staan, zolang het tweede pronomina, dat in de beklemtoonde positie staat, maar een vol pronomina is. Dit komt echter niet voor: de generalisatie dat clitische pronomina direct op C moeten volgen lijkt geen uitzonderingen te kennen.

Beschouw bijvoorbeeld een zin als (5).

³ Mogelijk in tegenstelling tot volle pronomina; voor discussie zie Postal 1969, Weerman & Evers-Vermeul 2001.

⁴ Alleen met zware nadruk kan een object nog wel voor het subject verschijnen: *dat zelfs de mooiste boeken die criticus nog de grond inboort*. Het is erg onaannemelijk dat in alle Middelnederlandse gevallen het objectspronomina in de betreffende positie nadruk moest hebben (vgl. bijvoorbeeld het wederkerend gebruikte pronomina in (3c)).

- (5) datt-en zijn here ongetrouwe
met onrechte heet enen verrader, (Die borchgravinne van Vergi 273)

In zinnen met een objectspronomen en een secundair predicaat zoals *enen verrader* in (5) valt normaal gesproken de zinsklemtoon op dit predicaat (vgl. modern Nederlands *Piet noemt hem een verrader / dat Piet hem een verrader noemt - Piet noemt h em een verrader /dat Piet h em een verrader noemt* kan alleen als *hem* contrastief is). Niettemin zien we in (5) het clitic weer na C verschijnen, en treffen we volgordes als in (6) niet aan.

- (6) *dat zijn here ongetrouwe met onrechte heet-en enen verrader

Een ander voorbeeld van een niet benadrukt pronomen in een positie anders dan direct na C vormt het wederkerend gebruikte pronomen in een zin als (7).

- (7) die herte uechten onder hem seere (Der naturen bloeme 1829)

Wederkerende voornaamwoorden (niet versterkt met *zelf*) kunnen geen nadruk krijgen (vgl. in huidig Nederlands **Piet waste ZICH*). Niettemin treffen we ook in de positie die het pronomen in (7) inneemt geen clitische vormen aan.

Geconcludeerd kan worden dat het gegeven dat zwakke vormen zich niet met nadruk verdragen, wat op zich juist is, nog niet afdoende verklaart waarom de speciale clitische vormen van de pronomina slechts in de positie na C voorkomen, in tegenstelling tot de ruimere distributie van volle pronomina. De aanname dat zowel volle pronomina als zwakke vormen in het Middelnederlands clitica zijn is daarom nogal problematisch. In de volgende paragraaf zal ik betogen dat deze aanname een gevolg is van het feit dat Van Gestel et al. clitisatie als een syntactische regel beschouwen. Als clitisatie pas plaatsvindt nadat de syntaxis zijn werk gedaan heeft, dan verdwijnt het probleem.

3. Middelnederlandse clitisatie als een postsyntactisch proces

Zoals gezegd hebben de Middelnederlandse clitica niet een vorm die simpelweg het product van fonologische reductieregels kan zijn. Dat betekent echter nog niet dat clitisatie geen postsyntactisch proces kan zijn. In veel werk over de relatie tussen syntaxis en de fonologie wordt aangenomen dat er een ‘tussenniveau’ bestaat dat als speciale taak heeft syntactische structuren te vertalen in fonologische structuren (zie bv. de bijdragen in Inkelas & Zec 1990). Zulke ‘tussenniveaus’ worden met een goed Nederlands woord doorgaans interfaces genoemd; de interface tussen syntaxis en fonologie staat bekend onder naam PF (‘Phonological Form’). Wat er met name op PF-niveau gebeurt is dat de prosodische structuur van een zin wordt vastgesteld, de opbouw in fonologische woorden, fonologische frases en intonationale frases. Uit werk van Selkirk (1984, 1986) en anderen is gebleken dat de prosodische structurering van een zin geen puur fonologische aangelegenheid is, maar ook gevoelig is voor de syntactische structuur van de zin - een typisch interface-verschijnsel dus.

De hoofdstelling van deze bijdrage kan nu worden geformuleerd als: Middelnederlandse clitisatie vindt plaats op PF-niveau, en is gevoelig voor de prosodische structuur van een zin zoals die op dit niveau bepaald wordt. Er is geen syntactische verplaatsingsregel die speciaal gevoelig is voor clitica. Sterker nog: in de syntaxis zijn er helemaal geen clitische versus niet-clitische pronomina, slechts pronomina.⁵ Clitica zijn het product van een postsyntactische regel. Die regel ziet er als volgt uit:

⁵ Dit is wellicht anders in talen waar clitica syntactische posities kunnen innemen die hun volle tegenhangers niet kunnen innemen, zoals bijvoorbeeld in de Romaanse talen het geval is.

(8) *PF-clitisation*

Als een pronomen in dezelfde fonologische frase staat als het element in C mag het als clitic op dit element worden gerealiseerd

(Merk op dat de regel *mag* zegt, niet *moet*: als het pronomen nadruk dient te krijgen zal de regel niet werken, vanwege de incompatibiliteit van clitica met nadruk.) Om te bekijken welke effecten deze regel heeft zullen we kort iets moeten zeggen over hoe een zin op PF aan zijn prosodische frasering komt.

Uit het bovengenoemde werk van Selkirk komt naar voren dat een taal kan kiezen voor één van twee basisregels bij het bepalen van de prosodische structuur. Ofwel de rechterkant van een syntactische constituent correspondeert met de rechterkant van een fonologische frase, ofwel de linkerkant van een syntactische constituent correspondeert met de linkerkant van een fonologische frase.

- (9) a. Rechterkant syntactische frase ↔ Rechterkant fonologische frase
b. Linkerkant syntactische frase ↔ Linkerkant fonologische frase

Het modern Nederlands kiest voor (9a). Een voorbeeld ter verduidelijking. De zin *Piet zei dat Marie aan haar zus boeken over Messiaen geeft* heeft een syntactische constituentstructuur als in (10). Gegeven (9a) vertaalt dit zich in een prosodische structuur als in (11a). De regel in (9b) zou de prosodische structuur in (11b) opleveren (de {} haakjes in (11) geven prosodische frases aan).

(10) [[Piet] zei [dat [Marie] [aan [haar zus]] [boeken [over [Messiaen]]]] geeft]]

- (11) a. {Piet} {zei dat Marie} {aan haar zus} {boeken over Messiaen} {geeft}
b. {Piet zei} {dat} {Marie} {aan} {haar zus} {boeken} {over} {Messiaen geeft}

In duidelijke tegenstelling tot (11b) is (11a), het resultaat van (9a), inderdaad direct al een redelijk adequate weergave van de prosodische structuur van deze zin. Er is slechts één aanpassing nodig. Het werkwoord *geeft* zal, zonder nadruk, te weinig fonologisch materiaal omvatten om zelfstandig een fonologische frase te vormen. Deze frase zal bij de eraan voorafgaande getrokken worden.

Hoewel we uiteraard alleen indirecte gegevens hebben over intonatie in vroegere stadia lijkt het erg onwaarschijnlijk dat het Middelnederlands bij de keuze tussen (9a) en (9b) de tegenovergestelde keuze zou maken als het modern Nederlands. Zoals uit (11b) blijkt, levert dat in een taal van het type Nederlands namelijk een prosodie op die meer van haken dan van een vloeiende zinsmelodie wegheeft.

Als het Middelnederlands inderdaad kiest voor (9a), dan volgt de distributie van clitica uit de in (8) gegeven PF-regel. Zoals we in (3) en (4) gezien hebben, kunnen pronomina op diverse plaatsen in een Middelnederlandse zin verschijnen: direct rechts van C, lager in de VP, in extrapositie, of juist helemaal vooraan, links van C. In (12) wordt de syntactische indeling in constituenten gegeven van de zinnen die de diverse mogelijkheden illustreren; (13) laat zien welke prosodische structuren hier volgens regel (9a) uit volgen.

- (12) a. [[doe so] bat [heme] [Lanceloet]]
b. [[so] moet [hi] [mine mesdaet] [mi] vergeven]
c. [[Nu] gaen [wi] voeren ende bruwen [hem]]
d. [[haer] en mach [ghene cracht] wederstaan]

- (13) a. {doe so} {bat heme} {Lanceloet}
 b. {so} {moet hi} {mine mesdaet} {mi} {vergeven}
 c. {nu} {gaen wi} {voeren ende bruwen hem}
 d. {haer} {en mach ghene cracht} {wederstaan}

We zien in dat alleen wanneer het pronomen direct rechts staat van het element in C (in (12)-(13) de voor-pv, in bijzinnen een voegwoord) dit pronomen in dezelfde fonologische frase als dit element terecht komt (zie *heme* in (13a), *hi* in (13b), *wi* in (13c)). Alleen in dat geval wordt er aan de voorwaarde voldaan waaronder de regel in (8) kan werken, met als gevolg dat alleen in dat geval het pronomen als clitic kan verschijnen. Als het pronomen links van het element in C staat komt het niet in dezelfde fonologische frase als C terecht (zie *haer* in (13d)). De rechtergrens van het zinsdeel dat door het pronomen zelf wordt gevormd zorgt er in dat geval namelijk voor dat, gegeven de regel in (9a), er een prosodische grens wordt geplaatst tussen dit pronomen en C. In dit geval kan regel (8) dus niet werken. De regel kan evenmin werken als het pronomen wel rechts van C staat, maar daarvan gescheiden wordt door een of meer andere constituenten. In dat geval zullen namelijk de rechtergrenzen van die constituenten ervoor zorgen dat, gegeven (9a), het pronomen opnieuw niet in dezelfde fonologische frase terecht komt als het element in C (zie *mi* in (13b) en *hem* in (13c)).

De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de distributie van de clitica erop wijst dat Middelnederlandse clitisatie alleen op kan treden als het clitic en z'n potentiële gastheer (het woord waar het clitic aan kan hechten) in dezelfde fonologische frase staan. Deze prosodische conditionering geeft aan dat we met een proces te maken hebben dat op PF-niveau plaatsvindt. Clitisatie is niet een syntactische regel.

4. Is clitisatie veranderd?

Verschilt het modern Nederlands nu van het Middelnederlands wat betreft de precieze omschrijving van de clisatieregels, zoals door Van Gestel al. 1992 geopperd? Ik zou willen stellen van niet. Regel (8) is niet verdwenen en is zelfs helemaal niet veranderd. Wat wel veranderd is, is de syntactische distributie van pronomina.

Het is een bekend gegeven dat de woordvolgorde in het Nederlands wat strikter is geworden, mogelijk als gevolg van het verdwijnen van het naamvallensysteem. Wat hier met name van belang is, is dat de mogelijkheid verdwenen is (afgezien van de in noot 4 genoemde uitzonderlijke gevallen) om een object tussen het element in C (voor-pv dan wel voegwoord) en het subject in te zetten.⁶ De moderne pendanten van de zinnen in (3), bijvoorbeeld, zijn onwelgevoemd:

- (14) a. *toen verzocht hem Lancelot
 b. *dat me de zwakheid zal doen dwalen
 c. *dat zich de waardin erg verbrandde

Nu hebben we in de vorige paragraaf echter gezien dat een pronomen alleen in hetzelfde prosodische domein als C terecht komt als het direct rechts van C staat. Dat betekent dat het verdwijnen van de syntactische mogelijkheid om objecten te positioneren zoals in (14), automatisch het verdwijnen inhoudt van de mogelijkheid tot clitisatie, zelfs als de regel in (8) nog steeds bestaat: er wordt niet meer aan de voorwaarde voldaan waaronder deze regel kan werken (namelijk dat C en het pronomen in dezelfde fonologische frase moeten staan).

Er is echter één uitzondering, die laat zien dat er wat (8) betreft inderdaad niets is veranderd. Er is een constituent die zonder meer direct rechts van C kan staan, ook in het

⁶ In sommige dialecten is dit nog wel mogelijk. Interessant genoeg vertonen precies die dialecten ook nog speciale clitische vormen van de pronomina; voorbeelden zijn het Westvlaams en het Zeeuws.

modern Nederlands, namelijk het subject. Als de clisatieregels in (8) nog steeds bestaan, verwachten we dus ook in het modern Nederlands speciale subjectclitica, met dezelfde eigenschappen als de Middelnederlandse clitica. Zo'n speciaal clitic is er inderdaad, namelijk *-ie*. Dit is niet een fonologisch verzwakte vorm van het volle pronomen *hij*, zoals het zwakke *ze* wel van *zij* is, of het zwakke *m* van *hem*. En precies zoals we bij de Middelnederlandse clitica zien, kan *ie* alleen optreden als *-ie* direct rechts van een voor-pv of voegwoord staat. Dit in tegenstelling tot een simpel zwak pronomen als *ze*:

- (15) a. Volgens mij gaat hij/zij/ie/ze op dat soort dagen ook wel eens naar het strand
b. Ik geloof dat hij/zij/ie/ze naar het strand gaat
c. Volgens mij gaat zelfs op dat soort dagen hij/zij/*ie/ze nog niet naar het strand
d. Hij/Zij/*Ie/Ze gaat op dat soort dagen ook naar het strand

De PF-clisatieregels zijn er dus nog altijd, in ongewijzigde vorm, in het modern Nederlands. Wat veranderd is, is dat de woordvolgorde in het middenveld strikter is geworden, met als gevolg dat de clisatieregels minder vaak toegepast kunnen worden.

5. Conclusie

Als bovenstaande analyse juist is, speelt het onderscheid tussen clitische en niet-clitische pronomina in de syntaxis van het Middelnederlands geen rol. De clitica zijn het product van een proces dat pas na de syntaxis plaatsvindt. Het schijnbaar syntactische effect van clisatie (clitica komen maar op één positie in de zin voor) is een gevolg van het feit dat dit proces wordt geconditioneerd door de prosodische structuur van de zin, die op zijn beurt weer afhangt van de syntactische structuur. Als gevolg hiervan kan de clisatieregels slechts in een beperkte context werken. Volle pronomina hoeven in deze visie niet meer als verborgen clitica opgevat te worden.

Referenties

- Ackema, P. & A. Neeleman (te verschijnen a). *Beyond morphology: interface conditions on word formation*. Oxford University Press.
- Ackema, P. & A. Neeleman (te verschijnen b). Context-sensitive spell-out. *Natural Language and Linguistic Theory*.
- Allard, E. (1937) *Een grammaticaal onderzoek van het proza van Hadewych*. Proefschrift, Nijmegen.
- Baker, M. (1988). *Incorporation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gestel, F. van, J. Nijen Twilhaar, T. Rinkel & F. Weerman (1992). *Oude zinnen*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Halpern, A. (1995). *On the placement and morphology of clitics*. Stanford: CSLI.
- Inkelas, S. & D. Zec (red.) (1990). *The phonology-syntax interface*. Chicago: University of Chicago Press.
- Postal, P. (1969). On so-called pronouns in English. In: D. Reibel & S. Schane (red.), *Modern studies in English*, 201-224. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Selkirk, E. (1984). *Phonology and syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Selkirk, E. (1986). On derived domains in sentence phonology. *Phonology Yearbook* 3, 371-405.
- Weerman, F. (1989). *The V2 conspiracy*. Dordrecht: Foris.
- Weerman, F. & J. Evers-Vermeul (2001). Pronouns and case. *Lingua* 112, 301-338.